

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATILA JÓZSEF NOMINATAE**

**ACTA HISTORICA
TOMUS XLIII.**

GULYA KÁROLY
**A HORVÁT KÉRDÉS A DUALISTA
MAGYARORSZÁGON AZ I.
VILÁGHÁBORÚ ELŐTTI ÉVEKBEN
(1908—1914)**

**SZEGED
1972**

Studia Historiae Universalis Recentis et Recentissimi Aevi

VI.

Redegit
LAJOS SZÉKELY

Szerkeszti
SZÉKELY LAJOS

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

I.

Horvátország 1918 óta a több történeti egységből (Szerbia, Horvát-Szlavónország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina, Dalmácia, Crna-Gora, Kosovo Metohia, Dél-Magyarország) létrejött *Jugoszlávia* része, ma szövetségi állama. E területek lakói több mint egy évezreden át egymástól eléggé elszigetelten éltek, aminek előidézésében a feudalizmus századaiban jelentős szerepe volt a földrajzi viszonyoknak, s a külső hódításoknak is. A feudális korszak gazdasági és politikai széttagoltságán a magyar, török, osztrák hódítások alapján létrejött kapcsolatokon csak lassan és későn győzedelmeskedtek a burzsoá nemzeti piac, a burzsoá nemzetállam erői.

Magyarország és Horvát-Szlavónország, Dalmácia a XI. század vége, illetve a XII. század eleje (1102) óta hódítási, jogkiterjesztési törekvések (öröklési jog) által szoros kapcsolatban álltak egymással. Hosszú történeti korszakok folyamán magyarok és horvátok együtt harcoltak a közös fő ellenség, a törökök hódító, s részben az osztrák-németek terjeszkedő törekvéseivel szemben. Az érdekközösség elismerése mellett azonban Horvátország mindig ügyelt arra, hogy a magyar állam külön részeként elismerjék. „...Horvátország törekvései, hogy Magyarországon belül bizonyos önállóságot tartson meg, párhuzamosak voltak Magyarországgal ama törekvéseivel, hogy Ausztriába ne olvadjon bele teljesen.”¹

1790-től kísérelték meg a horvátok, hogy az addiginál szabatosabb különbséget tegyenek közös magyar-horvát és kifejezetten horvát ügyek között. A nemzeti mozgalmaknak a XVIII. század végétől, XIX. század elejétől kezdődő fejlődése időszakában elmélyült az ellentét a magyar polgári-nemzeti célkitűzések megvalósítására és a magyar nyelv kizárólagos jogaira törekvő reformkori birtokos nemesség és értelmiség, s az úgynevezett „illyr” (az összes délszlávokat horvát vezetés alatt egyesíteni kívánó) mozgalom között. Az 1848-as márciusi forradalom, s az áprilisi törvények időszakában a kivívott függetlenség, felduzzadt nemzeti öntudat nacionalizmustól sem mentes mámorában Horvátország részleges önállóságát is alig vették tekintetbe a magyar államférfiak. A horvát tartománygyűlés pedig válaszul — az udvar eszközeként a horvát nemzeti törekvésekkel azonosuló Jellasics bán befolyására 1848. április 19-én kimondta Horvátországnak Magyarországtól való teljes elszakadását. Horvát csapatokkal, s Jellasics vezetésével vette kezdetét az udvar ellenforradalmi támadása a forradalmi Magyarországgal szemben.

Az abszolutizmus időszakának csalódásai Horvátországot ismét Magyarország felé vezették. Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés alkalmával Ausztria — kompenzációként — Magyarországnak adta a „jogot”, hogy Horvátországgal kiegyezzzék, annak pedig a lehetőséget, hogy Magyarországgal viszonylag „kedvező” alapon meg egyezzzék. Az osztrák udvar politikáját tehát a magyar forradalom és szabadságharc leveréséig az jellemezte, hogy a gyengébb nemzetiségekkel szövetkezve, de azokat is kijátszva igyekezett féken tartani az erősebbet. A nemzeti mozgalmak erő-

¹ GRATZ GUSZTÁV: A dualizmus kora. Budapest 1934. I.k. 58. l.

sődésével párhuzamosan a „divide et impera” politika ilyen alkalmazása mind kéte-
sebb sikerrel kecsegtetett, s ellentétébe csapott át. Ausztria Magyarország legerősebb
nemzetének, a magyarnak uralkodó osztályaival megegyezett, s szövetkezett saját
országárszei nem német, s Magyarország nem magyar nemzetiségeivel szemben.
Az osztrák-magyar uralkodó osztályok céljaiból, a kiegyezés által létrehozott dualista
monarchia természetéből, Horvátország viszonylagos gyengeségéből következett,
hogy a teljes egyenlőség alapján nem tudott Magyarországgal megegyezni, s a monar-
chia szerkezetét sem tudta az abban élő délszláv népek, vagy akár csak a döntően
horvátok által lakott területek egyesítésével trialista szerkezetűvé átalakíttatni.

A Magyarország és Horvátország közötti közjogi viszony szabályozását ily-
módon lassú, feszült légkörű és félbeszakadt tárgyalások előzték meg. A két ország
küldöttei 1868. június 25-én megegyeztek egymással. „A Magyarország, a Horvát-
Szlavón és Dalmátországok közt fennforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt
létrejött egyezmény” törvényre emelése, szentesítése után 1868. XXX. tc. néven
szerepel a Corpus Iurisban.

*

A magyar uralkodó osztályok kénytelen „belátásának” következménye volt,
hogy Magyarország, s a területileg pontosan elhatárolt Horvát-Szlavónországok
viszonyát még a nemzetiségi törvény megalkotása előtt, s egyetlen kivételként egy
és ugyanazon állami közösség belső autonómiáig terjedő kapcsolatának nyilvání-
tották. A törvény a Pragmatica Sanctiora hivatkozva leszögezte, hogy „Magyarország,
s Horvát-Szlavón és Dalmátországok egy és ugyanazon állami közösséget képeznek,
mind az ő felsége uralkodása alatt álló többi országok, mind más országok irányá-
ban.”² Tehát csak egy koronázás van, amely Horvátországra is érvényes, s a magyar-
osztrák közös ügyekben nincs külön horvát törvényhozás. Az osztrák-magyar ki-
egyezést Horvátország — utólag — törvényesnek ismerte el.

A Magyarország és Horvátország közötti közös ügyekben (az udvartartás költ-
ségeinek megállapítása, az újoncmegajánlás, véderő, pénzügy, kereskedelem, hajó-
zás, ipar, állampolgárság) a törvényhozás joga a magyar országgyűlést illette, amely-
nek képviselőházába a horvát tartománygyűlés 29, majd a katonai határőrvidék
feloszlata és megosztása után 40 képviselőt küldött. Közülük négyet a delegációba
is beválasztottak. A felsorolt ügyekben a végrehajtó hatalmat Horvátországban is
a magyar kormány gyakorolta, amely azonban egy tárcanélküli horvát miniszterrel
egészült ki. Horvátország élén a király által kinevezett bán állt, az autonóm ügyeket
pedig (közigazgatás, vallás és közoktatás, igazságügy) Zágrábban egy-egy osztály-
főnök intézte államtitkári minőségben. A bán és az osztályfőnökök a tartomány-
gyűlésnek felelősek.

A nyelvhasználat tekintetében az 1868. XXX. tc. 56. §-a kimondotta, hogy
Horvát-Szlavónországban a törvényhozás, közigazgatás és törvénykezés nyelve a
horvát. A közös kormányzat közegeinek hivatalos nyelve szintén a horvát. (57. §.)
A horvát-szlavón előterjesztéseket a közös minisztériumnak is el kell fogadnia és
ugyanazon nyelven kell válaszolnia (58. §.) „Horvát-Szlavónországok, mint külön
territoriummal bíró politikai nemzet, a belügyekre nézve saját törvényhozással és
kormányzattal bíró országok képviselői mind a közös országgyűlésen, mind annak
delegációjában a horvát nyelvet is használhatják.” (59. §.) A közös törvényhozás által

² 1868. XXX. tc. I. §.

Horvát-Szlavón és Dalmátországok részére alkotott törvények horvát eredeti szövegben is kiadandók és a tartománygyűlésnek megküldendők. (60. §.)³

Horvátország kvótáját — hozzájárulását a közösgyek költségeihez — adóképesége arányában így állapították meg:

Magyarország:	93 5 592 201 %
Horvátország:	6 4 407 799 %
	100 0 000 000 %

Saját adójövedelmének 45 %-át azonban belső igazgatási költségei és szükségletei fedezésére visszatarthatta.⁴

A horvát-magyar kiegyezéssel kapcsolatban azonban még függőben maradt három területi kérdés végleges rendezése. Fiume és Dalmácia jogi helyzete, s a határörvidék felosztása, ill. megosztása. A 66. § ugyanis horvátországi területnek ismerte el Fiume vármegye területét (Fiume város és kerülete kivételével), Zágráb megyét Zágráb és Károlyváros városokkal, s a túrmezei szabad kerülettel, Varasd megyét Varasd várossal, Kőrös megyét Kőrös várossal, Pozsegát, Verőcze megyét Eszék városával, Szerém megyét, továbbá 11 határőrezred területét; ugymint: a likkai, otocsányi, ogulini, szluini, első báni, második báni, varadkőrösi, varasd-szentgyörgyi, gradiskai, a bródi, pétervárad-i ezredeket, s végül Dalmáciát.

Fiume kikötő-várost és kerületét az 1868. tc. 66. §-a „a magyar koronához csatolt külön test”-nek (*separatum saerae regni coronae adnexum corpus*) nevezi, amelynek autonómiájára vonatkozóan Magyarország, Horvátország és Fiume küldöttségei hosszú ideig nem tudtak megegyezni. Végül 1870-ben olyan provizóriumot létesítettek, miszerint a város a magyar miniszterelnök javaslata alapján a király által kinevezett kormányzó igazgatása alá került.

Dalmációra mind Magyarország, mind pedig Horvátország igényt tartott. Az 1868. nov. 7-i királyi leirat azonban kimondotta, hogy a létező állapotot — mely szerint Dalmácia Ausztriához tartozott — csak a dalmát tartománygyűlés hozzájárulásával lehet megváltoztatni. Dalmácia nevét a kiegyezési törvényben ennek ellenére felvették Horvát és Szlavónország mellé, címerét pedig a magyar korona országainak közös (nagy) címerébe. Dalmácia csatolására azonban nem került sor soha. A határörvidéket — amelynek felosztását egy 1869. aug. 19-i királyi leirat rendelte el — Magyarország és Horvátország úgy osztotta meg egymás között, hogy a Duna magyarországi déli szakasza maradt választóvonalnak. (A határőrezredek tényleges felosztása azonban csak 1881-re fejeződött be.)⁵

A magyar Horvát kiegyezés létrehozóit — Deákot és Andrássyt — a magyar nacionalizmus álláspontjáról a továbbiakban gyakran bírálták, mondván, hogy túlságosan bőkezűek voltak a Horvátországnak adott jogokban. E bírálók nem vették figyelembe, hogy itt még nem is kifejezetten nemzetiségi kérdéssel álltak szemben, hogy egy számukra már-már elveszett terület és nép visszaszerzéséről volt szó. A horvát nép ugyanis a feudalizmus, s annak felbomlása időszakában a nemzeté

³ KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I. k. 1867—1892. Budapest. 1952. 111—120. l. 1868. XXX. tc. A Magyarország s Horvát-Szlavón és Dalmátországok közt fennforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény. 1865—1868. évi Képviselőházi Irományok. VI. k. 292—302. l. L. még: GRATZ GUSZTÁV i. m. 64—65. l. és MIKÓ IMRE: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár. 1944. 168—169. l.

⁴ KEMÉNY G. GÁBOR: i. m. 114—115., és 12. és 16. §.

⁵ KEMÉNY G. GÁBOR: i. m. 120—121. l. 1868. XXX. tc. 66. §. Továbbá: GRATZ GUSZTÁV: i. m. 65—67. l.

válásnak a magyarországi nem magyar népeketől eltérő útját járta. Teljes feudális társadalmi szerkezete volt, arisztokráciája és nemessége nem asszimilálódott a magyarokhoz — a „natio hungarica” tagjaként —, hanem külön municipiális jogokban és területi különállásban megnyilvánuló rendi önkormányzattal rendelkezett. A feudális osztályellentétek a saját, azonos etnikum keretein belül fejeződtek és élződtek ki.⁶

A horvát nemzeti körök is elégedetlenek voltak, s bírálták a horvát-magyar kiegyezést. A magyar uralkodó osztályok horvát politikájának alapja ugyanis lényegében azonos volt a magyarországi nemzetiségekkel szemben alkalmazott politikával. A horvátok igényeivel is a magyar nemzeti állameszme követelményét szegték szembe. Eltérő a horvát kérdés kezelésének módszere, és formája, közjogi jellege volt csupán. Az 1868-as horvát-magyar kiegyezési törvény a feudális eredetű horvát autonómiát rögzítette paragrafusokba, s alkalmazta a tőkés termelési viszonyok és a polgári államrend követelményeire.

A horvát-magyar kiegyezés értékelésénél két lényeges szempontot külön figyelemre kell méltatnunk. 1. Az 1868. XXX. tc. a horvátok számára olyan területi önkormányzatot és közjogi státuszt biztosított, amellyel a soknemzetiségű monarchia többi népei nem rendelkeztek. Ezáltal viszonylag szélesebb lehetőség nyílt nemzeti nyelvi, politikai és kulturális fejlődésükre, a horvát-szlavonországi délszláv nemzeti burzsoázia gazdasági érvényesülésére, az értelmiségnek az autonóm hivatali apparátusban való elhelyezkedésére. 2. Ugyanakkor ez az önkormányzat azáltal is magán viselte feudális eredetének bélyegét, hogy csak a bel- és az igazságügyre, a vallási és a kulturális életre terjedt ki, s a kapitalizmus fejlődése időszakában döntő fontosságú pénz- és gazdasági ügyek formálisan „közösügyek” maradtak, gyakorlatilag pedig a magyar kormányzatszervekhez tartoztak.

A horvát burzsoázia szinte valamennyi csoportja számára az 1868. XXX. tc. csak a nemzeti önkormányzat szűkös minimumát jelentette, amelynek revíziójáért — állami önállósággá szélesítéséért, vagy a monarchia trialista, ill. föderatív átszervezéséért — harcolni kell. A magyar uralkodó osztályok álláspontja szerint viszont a kiegyezési törvény a horvátoknak adható engedmények maximumát jelentette. A két ellentétes igényből és felfogásból következett, hogy a horvát kérdés a dualizmus egész időszakában — egy rövid középső átmeneti periódust kivéve — nem juthatott nyugvópontra.⁷

A magyar-horvát kiegyezés által a horvát kérdés, mint nemzetiségi kérdés lezárult, de a már jelzett függetlenségi, nemzeti törekvéseken túl továbbra is voltak hatásai a magyarországi nemzetiségek magatartására, nemzeti követeléseire, s a monarchia délszlávjaira. A magyarországi nemzetiségek előtt követendő cél, elérendő eredményként lebegett Horvátország területi autonómiája. A horvátok többsége, s a monarchia délszlávjainak egy része pedig a területileg kikerekítendő Horvátország vezetésével harmadik egyenrangú partnerként kívánt szerepelni. Tovább bonyolódott a változó helyzet azáltal, hogy éles ellentétek alakultak ki mind Horvátország horvát és szerb lakosai és pártjai között, mind pedig az elérendő délszláv egység horvát vagy szerb hegemoniája körül. A monarchia számos tartományában éltek délszlávok, a vezető szerepre aspiráló, általában görögkeleti szerbek és a katolikus horvátok; s a határokon túl önálló államszervezettel rendelkeztek a szerbek. A vá-

⁶ KATUS LÁSZLÓ: A horvát kérdés története a kapitalizmus korában. 1849—1903. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest. 1963. 4. l.

⁷ KATUS LÁSZLÓ: i. m. 15—16. l.

zolt körülmények mind éreztették hatásukat a monarchia dualista szerkezetének és külpolitikájának kialakításában, Magyarországnak Horvátország, s a nemzetiségek irányában alkalmazott politikájában.

A magyar kormánynak csak rendkívül nehezen, s igen szűk választói jog által sikerült a horvát tartománygyűlésben együttműködő többséget biztosítani. Választói joggal nem egészen 50 000 ember, a lakosságnak alig több mint 2%-a rendelkezett. Ezeknek is több mint fele a kormánytól függő tisztviselő volt. Még így sem lehetett arra biztosan számítani, hogy a választások kormánypárti többséget eredményeznek, ezért a választott képviselőkön kívül — mint virilistákat — egyházi méltóságokat, arisztokratákat, főispánokat is kinevezett a kormány képviselőknél.⁸ Az ily módon létrehozható labilis többségek is a bánok sűrű váltakozását — kivéve Khuen Héderváry 20 éves időszakát —, a tartománygyűlések feloszlását és elnapolását, a nemzeti önállósági és trialista átszervezési törekvések meg-megújulását, a horvátok és szerbek közötti rivalizálást eredményezték.

Ausztria-Magyarországnak Bosznia-Hercegovina megszállásával 1878-ban követett preventív célja volt az is, hogy e horvát-szerb lakosságú tartományt a Szerbiával való egyesülés lehetőségétől elvágják, a monarchia horvátjait a szerbekkel szemben erősítsék. A horvátok egyesítését azonban nem hajtották végre. Azok több részre tagoltan, s kevert lakosságú területeken éltek továbbra is. (Egyik részük a magyar koronához tartozó, s csak belső autonómiával rendelkező Horvátországban, másrészt az osztrák-magyar közigazgatás alatt álló Bosznia-Hercegovinában.) Az említett területekből létrehozandó autonóm Nagy-Horvátországnak a dualizmus hívei két okból voltak ellenzői: 1. Szükségszerűen maga után vonhatta a dualista monarchia trialista átalakítását. Magyarország pedig kivételezettebb helyzetéről és Horvátországról, Ausztria viszont Dalmáciáról, a tengerpartról nem akart lemondani. 2. Alkalomadtán a nagyhorvát terület — akár Szerbiával, s a szerbek által lakott területekkel együtt — önállósíthatja magát a horvátok, a szerbek, vagy a két nemzet közös hegemoniája alapján.

A monarchia horvát politikáját uralkodó osztályainak — elsősorban a közvetlenül érdekelt magyar uralkodó osztályok szempontjából — szűklátókörűsége jellemezte. Khuen-Héderváry kormányzati rendszerének alapja az volt, hogy a horvát nemzeti jogpárt helyett a horvátországi szerbekkel együttműködni hajlandó horvátokra támaszkodott. A horvát nemzeti politika uralkodó problémájává azonban mindinkább Magyarországgal és a dinasztiaival való szembenállás vált. A monarchia XX. század elején kibontakozó válságának időszakában — e bomlási folyamat felismerése alapján, annak elősegítése érdekében, de a Függetlenségi Párttal való együttműködési készség hangoztatásával — Franjo Supilo (Ferenc) 1906 februárjában Fiumében megszervezte azt a szerb-horvát koalíciót, melyet Kossuth Ferenc Függetlenségi pártja lehetséges szövetségesként kezelt egy ideig. A koalíciós kormányba bekerült Kossuth kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter vasúti pragmatikája azonban, mely a magyar nyelv ismeretét kötelezővé tette a horvátországi vonalakon alkalmazott tisztviselők körében is, nagymértékben elmergesítette a viszonyt Magyarország és Horvátország, s a két koalíció között. A koalíciós kormány utolsó időszakában, s azt követően is gyakori a bánok váltakozása, a tartománygyűlések elnapolása és feloszlása; a kényszerrendszabályok alkalmazása. Erre az időszakra esett

⁸ GRATZ GUSZTÁV: i. m. II. k. 155. l.

a horvát képviselők obstrukciója a magyar parlamentben, Bosznia-Hercegovina annexiója, s az úgynevezett zágrábi felségárulási per.⁹

A koalíciós kormány agóniája időszakában az 1909. november 29-i, a császár és király elnökletével Bécsben tartott minisztertanácsülésen Ferenc József is szótvetette Horvátország és a nemzetiségek panaszait, s jogosnak minősítette azokat. Túl szigorúnak találta a nemzetiségek egyes vezetői ellen hozott bírósági ítéleteket.¹⁰ Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter szeparatiztikus horvát irányzatokra, a horvát-szlavón miniszter trialista törekvésekre hivatkozott, ami szerintük indokolta a kormány eljárásait. Gr. Andrassy Gyula belügyminiszter pedig úgy nyilatkozott, hogy a nemzetiségek vezéreivel nem lehet tárgyalásokba bocsátkozni. Csupán annyit ismert el, hogy „szükséges lesz az egyetértésre hajlandóság jelét adni.”¹¹

Az 1910. január 27-i minisztertanácsülésen a néhány napja hivatalba lépett Khuen Héderváry kormánya foglalkozott a horvát-szlavónországi politikai viszonyok rendezésével, tekintettel arra, hogy beismerésük szerint is „Horvát-Szlavón országok beligazgatási önkormányzatának körében az alkotmányos tényezők összehangzatos együttműködése immár közel három éve lehetetlenné vált...” Most sikerült olyan megoldást találni, mely a koalizált pártok (szerb-horvát koalíció) és a volt horvát-szlavónországi nemzeti párt együttműködését biztosítja. E pártok közt létrejött kooperáció vezetői hajlandóknak mutatkoztak arra, hogy a „kizárólag kipróbált unionista elemek”-ből újonnan kinevezendő horvát-szlavón autonóm kormányt támogassák, s a tartománygyűlés normális funkcionálását biztosítsák. E többségből a közös magyar országgyűlésbe beválasztandó képviselők is a magyar kormány politikáját fogják támogatni.¹² 1910 és 1911 folyamán azonban mégsem sikerült a tartománygyűlés munkáját, a horvátországi állapotokat normális, ill. a magyar uralkodó osztályoknak tetsző mederbe terelni. Az 1910. július 20-i minisztertanácsülésen Khuen Héderváry miniszterelnök előadta, hogy dr. Tomassich Miklós bán a közte és az országgyűlés (tartománygyűlés) többsége közt fennforgó nézeteltérés miatt benyújtotta lemondását. (A miniszterelnök azonban a maga részéről azzal a javaslatlall szándékozott a király elé járulni, hogy ne fogadja el a bán lemondását, hanem további előterjesztésekre utasítsa. A minisztertanács ezt a szándékot jóváhagyta, tudomásul vette.)¹³

A néhány nappal későbbi minisztertanács ülésen a bán ismertette a horvát-szlavón országgyűlés jelenlegi többségét képező koalícióval felmerült nézeteltéréseit, tárgyalásait, s általában a politikai helyzetet. Megjegyezte: amennyiben a koalícióval a megegyezés nem sikerülne, előállhat annak szükségessége, hogy a horvát országgyűlés feloszlattassék.¹⁴ A minisztertanács az országgyűlés augusztus 6-i feloszlataához hozzájárult.¹⁵ Az 1910. november 22-re összehívott tartománygyűlés egyidejű

⁹ Gr. Pejacsevics Tivádar horvát bán utóda rövid ideig Rakodczay Pál, majd annak 1908 január elején történt lemondása után br. Rauch Pál lett. Rauchnak a tartománygyűlésben annyira nem voltak hívei, hogy csak rendéletek által tudott kormányozni. A délszláv egységmozgalmat, a szerb-horvát koalíciót diszkreditálendő, ő kezdeményezte Nasztics György koronatanú nagyrészt hamisnak bizonyult vallomásai alapján a Pribicsevics testvérek, s további 51 szerb nemzetiségű lakos ellen a zágrábi felségárulási pert.

¹⁰ Magyar Országos Levéltár, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 27. 1909. nov. 23. (továbbiakban OL. MT. jkv.)

¹¹ u. o.

¹² OL MT jkv. 4. 1910. I. 27. 2. napirendi pont.

¹³ Uo. 26. 1910. júl. 20. 45. napirendi pont.

¹⁴ Uo. 27. 1910. júl. 29. I. p. (p = napirendi pont)

¹⁵ Uo. 28. 29. p.

elnapolására tett javaslatot a magyar miniszterelnök, s egyben a horvát-szlavón minisztérium ügyeinek ideiglenes vezetője.¹⁶ Hasonlóképp járt az 1911 novemberében egybehívott horvát-szlavón országgyűlés, amely „munkaképtelennek” bizonyulván, ugyanezen a napon királyi kézirattal feloszlattatott.¹⁷ Khuen miniszterelnök — mint a horvát-szlavón minisztérium ideiglenes vezetője is — közben új kinevezésekkel, elsősorban „erőskezű” főispánokkal igyekezett a kormány helyzetét megszilárdítani.¹⁸

Tomasich bán továbbra sem boldogult a tartománygyűlés ellenzéki többségével, s az 1911 decemberében tartott választás sem eredményezett együttműködő többséget. Fennállott annak a lehetősége, hogy a horvátok legalábbis deklarálni fogják a Magyarországtól való függetlenséget, ezért a bán 1912. január 19-én lemondott. Utóda Cuvaj Ede lett; kinevezése azonban Zágrábban és Sarajevóban heves utcai tüntetések eredményezett. A horvátországi politikai helyzet annyira kiéleződött, hogy az új tartománygyűlést — összeülte előtt — ismét feloszlatták, mert az „pártösszetételénél fogva nem nyújt reményt eredményes munkára.” 1912. március 31-én bekövetkezett a horvát alkotmány felfüggesztése, Cuvaj királyi biztosi működése, s a rendkívüli intézkedések bevezetése.¹⁹

Cuvaj első kormányzati működése három rendelet kibocsájtása volt. 1. Preventív cenzúra és kaució, főleg az ellenzéki lapokkal (Hrvatoka Pokret, Srbobran, Hrvatska) szemben. 2. A gyülekezési szabadság megszüntetése. 3. Állami rendőrség megszervezése Horvátország minden városában, ahol addig nem volt. A hírhedt sajtó konfiskációk már a preventív cenzúra bevezetése előtt, Khuen, Pejacsevics, Rauch, Tomassich és Cuvaj bánsága idején is napirenden voltak Horvátországban anélkül, hogy azokat esküdtszéki tárgyalás követte volna, amit pedig a sajtótörvény szigorúan és kötelezően előírt. A Khuen-féle nemzeti, ún. „magyaron” párt el is törölte az esküdtszéket. Most az újságot megjelenés előtt 2 órával a rendőrségnek kellett bemutatni, kik azt néha többször is „átnézték”. A cél nyilvánvalóan az ellen-

¹⁶ Uo. 35. 1910. november 19. 39. p.

¹⁷ Uo. 21. 1911. nov. 21. 115. p.

¹⁸ Uo. 1. 1911. január 7. 81. p.

(Eszerint dr. bitorjai Cuculic Milorad báni tanácsos Zágráb megyébe, Vedovics György Modrus-Fiume-i főispánt felmentése mellett Belovár-Körös vármegyébe, Milankovics Vuhasin törvényszéki elnököt Modrus-Fiumébe, sacci Kukuljevic Bassany Ferenc nagybirtokost Verőce vármegyébe és Eszék városba, Subotic Józsefet Lika-Krbava vármegyébe főispánná nevezték ki.)

¹⁹ U.o. 9. 1912. március 30. 2. pont.

A miniszterelnök a továbbiakban előadta, hogy a politikai helyzet Horvát-Szlavónországban az utóbbi időben annyira megromlott, hogy az április 3-ára kiírt választásokkal kapcsolatban ez a leg-súlyosabb aggodalomra ad okot. Szükséges, hogy rendkívüli és kivételes intézkedésekkel a rend helyreállíttassék. Felszólítására a bán alábbiakban ismertette a helyzetet: ...Az ún. horvát-szerb koalíció a népet állandóan terrorizálja, üldözi a kormány híveit. A tisztviselői karban meglazult a fegyelem. „A sajtó legnagyobb része féktelen kirohanásokat intéz nemcsak a kormány és Magyarország, hanem Szt. István koronájához tartozó országok közt fennálló, törvényen alapuló jogviszony ellen.” A mesterségesen szított izgalom a tanuló ifjúságot is magával ragadta. (Tüntetések, makacs renitencia.) A bán is kérte a rendkívüli intézkedések meghozatalát. A miniszterelnök szintén helyénvalónak tartotta, hogy a birodalmi eszme biztosíttassék. A „normális állapotok” helyreállítását leg-célszerűbben úgy vélte elérhetőnek, mint 1883-ban történt. (Királyi biztos kinevezése a bán személyében, — ki a viszonyokat alaposan ismeri.) A pénzügyminiszter is szükségesnek tartotta a rendkívüli intézkedéseket, ha elszakadási törekvések vannak, s a horvát-szlavón delegációt vissza akarják hívni az országgyűlésről, „miáltal az államellenes irány külsőleg is dokumentáltatnék.” A miniszterelnök utalt arra is, hogy „itt nemcsak belföldi tényezők, hanem külbefolyások is érvényesülnek, amelyek a dualizmus letörésére irányulnak.”

zéki sajtó tönkretétele volt. Az eljárás alkalmat adott a zsurnaliszták üldözésére, törvénytelen bebörtönzésére.²⁰

Az ellentétek a magyar kormány és Fiume képviselő testülete között is kiéleződtek, amelyre a fiumei képviselő testület feloszlátását eredményezték. A fiumei kormányzó 1913 júniusában táviratban jelentette a belügyminiszternek, hogy a polgármester lemondott, a képviselőtestület pedig 1913. június 13-án tartott ülésén egyhangú határozatában tiltakozott a kormány intézkedései ellen. (Sérelmeztek a községi illetőségre vonatkozó jognak a közigazgatási bíróság által történt megsértését, a határrendőrségnek Fiumében is szándékolt felállítását, a fiumei királyi törvényszék jogviszonyának megváltoztatását, a magyar törvényeknek a képviselőtestület meghallgatása nélkül történt életbeléptetését, katonai közegek közbelépését a városi rendőr-és kormányhatóságnál. Mindezekért bizalmatlanságot szavaztak a kormánnyal szemben, a rendőrfőnököt felfüggesztették állásából, fegyelmi eljárást indítottak ellene, s utasították alárendelt hatóságait, hogy hárítsák el az illetéktelen beavatkozásokat.

A belügyminiszter mindezekben nem látott olyan törvényes okokat, melyek az ismertetett határozat indokául szolgálhatnának. Ellenben látott „az állam törvényeivel, a kormánnyal, a pártatlan bírósággal, katonai és polgári hatóságokkal szemben megnyilvánuló ellenséges magatartást,” ami a közigazgatás zavartalan menetét veszélyezteti, s kizárja azt, hogy a képviselőtestület jelenlegi összeállításban tárgyilagos, békés, eredményes működést fejthessen ki. Egyelőre — további kivételes intézkedések javaslatára nélkül — arra kérte a belügyminiszter a minisztertanácsot, hogy a fiumei statutum 27. §-a alapján Fiume város és kerületének képviselőtestületét a kormányzó által oszlassa fel. A minisztertanács a képviselőtestület feloszlátását elrendelte.²¹

Ez erőszakos rendszabályok már részei voltak azoknak a törvényeknek, a „háború esetére teendő kivételes intézkedéseknek, amelyeket a kormány 1912-ben és azt követően a társadalmi és nemzeti mozgalmak hathatósabb elnyomása érdekében hozott. Cuvaj királyi biztosi működéséről a kormány 1912. évi jelentése nyugtázta: „Az intézkedés nem maradt eredmény nélkül, az izgalom jelentékenyen csillapult, helyreállt a rend, s remény van arra, hogy a kivételes állapotok, illetve intézkedések mielőbb megszüntethetők legyenek.”²²

II.

A horvát kérdés, de általában az összmonarchiai nemzetiségi kérdés a XX. század elején fejlődésének új szakaszába jutott. Ez az új szakasz több tényező eredményeként jött létre. A soknemzetiségű, társadalmi struktúrájában is elmaradott, dualista monarchia egyre kevésbé volt képes nem uralkodó nemzetiségeit, azok vezető osztályait a papíron elismert fiktív polgári egyenjogúság, s némely nyelvi jogok által kielégíteni. A nemzetiségek megkésve fejlődő burzsoáziája mind határozottabban

²⁰ ISZKRULJEV KRSTA: Horvát közállapotok. Huszadik Század. 1912. júl.-dec. 171—175. 1. (Kortörténeti jegyzetek.)

²¹ OL MT. jkv. 11. 1913. június 17. 1.p.

²² A magyar királyi kormány 1912. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp. 1914. Atheneum. 1.1. (A továbbiakban: A kormány jelentése...)

²³ MÉREI GYULA: Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-Monarchia 1840—1918 Budapest, 1965. 121—123. l.

részt kért a népei feletti uralom gyakorlásában, nemzeti fogyasztó piacuk kiaknázásának hasznában, a monarchián belüli szerepének fokozásában. Ezt a célt az egész monarchia föderatív, vagy bizonyos autonómiát biztosító centralista átalakításával, illetve harmadik, nagy föderatív délszláv állam szervezésével kívánták az adott viszonyok között — egyelőre — a monarchia keretében elérni. Az azonos, vagy rokon szomszéd népekhez való csatlakozás, illetve az állami önállóság nyílt követelése és hirdetése még korántsem volt általános, de törekvésük ebbe az irányba is mutatott. (Itt és ez alkalommal természetesen csak a horvátok és a monarchia délszlávjainak helyzetét és törekvéseit vonjuk vizsgálat alá.) Horvátország problémája ugyanis nemcsak horvát kérdés, hanem a monarchia ekkor mintegy hét és fél millió délszlávjának, sőt az annak határain kívül élő délszlávok szervezési problémájának is része.

A horvátok többsége az 1868-as kiegyezéssel sohasem volt megelégedve. A horvát alkotmány sok tekintetben függetlenebb volt Magyarországtól 1868 előtt, mint után. Az 1868-as kiegyezést olyan horvát országgyűlés szavazta meg, amelynek összetétele igen szűk választói joron, s durva választási korrupción alapult. A sovíniszta magyar politika pedig a továbbiakban — mint láttuk — újra meg újra olajat öntött a sérelmek tüzére.

Horvátország autonómiájának bővítése, Magyarországtól való függőségének lazítása, a teljes függetlenség kivívása, a horvátok által lakott területekkel való egyesítése, a Habsburg birodalmon belüli délszlávok vezető erejeként a dualista monarchia trialista átalakítása, vagy a föderalizálandó birodalom egyenrangú autonóm horvát államának követelése valamilyen formában mindig szerepelt horvát politikusok terveiben. Ez azonban ütközött a dualizmust változatlanul fenntartani kívánó osztrák és magyar politikai körök céljaival, de Szerbiának is a vezetése alatt létrehozandó délszláv egységtörekvéseivel.

A monarchia hatalmi tényezői közül csak Ferenc Ferdinánd trónörökös és szűkebb köre foglalkozott azzal a gondolattal, hogy trónralépése után a monarchia szerkezetét átalakítsák. Ez átalakítás terve azonban nem a nemzetek teljes autonómiája, s ennek alapján létrehozandó szövetsége, föderációja, hanem szűkös közigazgatási és nyelvi autonómia révén a centralizáció, a Grossösterreich irányába mutatott. Ezáltal Magyarország is elveszítené a dualizmus keretében biztosított második uralkodó nemzet helyzetét, s a nemzetiségi területek feletti hatalmát.

Az alldeutschokkal szövetkező nagyosztrák tervek hívei pedig 1907 februárban Aspangban előterjesztett programjuk szerint az összmonarchiát magában foglaló szövetség alakítását követelték, amely alkalmas arra, hogy előkészítse a birodalom népeinek önkormányzata alapján a birodalmi egységet. Tervüknek elsősorban a délszlávokat, különösen a horvátokat igyekeztek megnyerni, s az utóbbiakat ezáltal a dualizmussal és Magyarországgal való szakításra, a szerbellenes egység vezető szerepének vállalására akarták készíteni.

A monarchia szerkezeti átalakítására, az osztrák-német hegemonia „korszerűbb” biztosítására irányuló tervekben, — amelyek átmenetileg a nemzetiségek vezető rétegeinek is inkább megfeleltek volna —, nem volt hiány. Az említettekén kívül idesorolhatók az osztrák szociáldemokraták nemzeti kultúraautonómiaira vonatkozó programjai, Aurel Popovici és Richard Charmatz elképzelései. Az ellentétes érdekek harca, az igazán demokratikus erők gyengesége, a monarchia tehetetlenségi energiájának, s még bizonyos fokú egyensúlyt biztosító szerepének következtében átszervezésre, egyik elképzelés megvalósítására sem került sor. A nemzetiségek legöntudatosabb vezetőinek és elemeinek végső célja, de még nem általánosan és nyil-

tan hangoztatott követelése ezen amúgyis túlmutatott az önálló burzsoá nemzet-állam, illetve a rokon szomszéd népekkel való egyesülés irányába.

A monarchia többretű — társadalmi és nemzeti ellentétektől átfont — XX. század eleji válságának időszakában a nemzeti ellentéteken belül a délszláv kérdés jelentette a legösszetettebb problémát. Ausztria-Magyarország és Oroszország érdekei ütköztek a főleg délszlávok által lakott Balkán félszigeten. S ha a két imperialista hatalom törekvései között különbséget tehetünk, az itt élő népek szempontjából Oroszország szerepe kedvezőbb; saját érdekében, de azok nemzeti felszabadulását és fejlődését elősegítő, az Osztrák-Magyar monarchiával szemben támogató magatartás volt. Az erőben egyre gyarapodó Szerbiának a széttagolt, több uralkodó és állam fennhatósága alatt, s még több tartományban élő délszláv népek egyesítésére irányuló törekvése — a monarchia uralkodó osztályainak leghevesebb ellenállásába ütközött.²⁴

A XX. század első évtizedében mindinkább megérték a délszlávok valamely formában — nemzetállamban, vagy föderatív szövetségben történő — egyesítésének feltételei. Ezért igyekezett Ausztria-Magyarország Szerbia gazdasági megerősödését, területi növekedését, adriai tengeri kijárat biztosítását minden lehető eszközzel — a vámháború, az annexió, Albánia létrehozásának támogatása által —

²⁴ Délszlávok — az önálló államot alkotó Bulgáriát kivéve — szerbek és horvátok a XX. század elején nagyobb tömegben három uralkodó jogara alatt, négy államban, s azok különböző tartományaiban éltek. A Szerb Királyságban, az Osztrák-Magyar Monarchiában, s 1908-ig, az annexióig névlegesen a török szultán szuverénitása, de osztrák-magyar megszállás alatt álló Bosznia-Hercegovinában. Országonként, ill. tartományonkénti számuk és megoszlásuk az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a következő volt:

HORVÁTOK	
I. Magyarországon	194 808
Horvát-Szlavónországban	1 638 354
II. Istriában	168 180
Dalmáciában	480 000
Bosznia-Hercegovinában	442 000
Más osztrák tartományokban	5 000
összesen	2 928 342

Az összes horvátok száma tehát megközelítően 3 millió. Legnagyobb tömegben Horvát-Szlavónországban, Dalmáciában és Bosznia-Hercegovinában éltek, hol az összes népesség 62,4—26,2%-át tették ki (Lásd BONKÁLO SÁNDOR: A szlávok. A szláv népek és a szláv kérdés ismertetése. Atheneum, Budapest, é. n. 138. l.)

A szerbek földrajzi elterjedése és száma:

1. Magyarországon	461 510
Horvát-Szlavónországban	644 955
2. Dalmáciában	105 340
Bosznia-Hercegovinában	825 000
3. Szerb Királyságban (a balkánháborúk utáni területen)	3 179 954
4. Montenegróban	400 000
összesen	5 616 765

Ha a magukat szerbeknek valló mohamedánokat, s a másutt szétszórtan élő szerbeket is figyelembe vesszük, számuk ekkor kerekén 6,5 millióra tehető. (I. m. 142. l.) E délszláv népcsalád összlétszáma pedig 9,5 millió. A történelmileg kialakult mesterséges válaszfalakon, a határokon túl elsősorban vallás szerint különböztették meg magukat a katolikus horvátok, a görög-keleti, ill. csekély számú mohamedán szerbek.

meggátolni. S ha már a délszláv tömörülés létrejötte elkerülhetetlennek látszott, igyekeztek ezt egyes csoportok a Monarchia vezetésével, a Habsburgok jogara alatt, s a katolikus horvát elem hegemoniájával elképzelni, s az átalakulást e lehetőség irányába terelni. Ezért volt a centralista-föderatív, vagy trialista átszervezésnek az osztrák uralkodó körök, a nemzetiségi vezetők között is sok híve, sőt aktív harcosa. Ezért mentek át e tervek és elképzelések leginkább a köztudatba.

A soknemzetiségű monarchia történetével és a nemzetiségi problémákkal foglalkozó külföldiek, főleg angol publicisták és történészek — akik kormányuk szándékainak megfelelően ekkor még nem feltétlenül számítottak annak teljes összeomlására és felbomlására — szintén a föderatív, vagy trialista átszervezés szükségességét hangoztatták.

Bosznia-Hercegovina annexiója révén (1908. okt. 6.) a monarchia ekkor 47 735 309 főnyi lakosságából 23—24 millió közt volt a szlávok, s kb. 3 millió a románok száma. Az osztrák-német-magyar uralkodó osztályok szupremáciáján alapuló dualista államrend az annexió által még labilisabbá vált. W. T. Stead 1909-ben megjelent munkájában felvetette egy új „keleti Svájc” kialakításának lehetőségét, sőt követelményét. „...egy harmadik autonóm állam megteremtésével Horvátország, Dalmácia, Bosznia-Hercegovinából: Ausztria-Magyarország-Szlavónia váltaná fel Ausztria-Magyarországot, és jövő szabad föderációjának fejlődése békésen és vértelenül mehetne előre, mint egy természetes növekedési folyamat.”²⁵

R. W. Seton Watson Antant orientációjú angol publicista és történész — ki az Osztrák-Magyar monarchia, a magyarországi nemzetiségi kérdés, s a délszláv kérdés történetére specializálta magát — 1911-ben megjelent művében²⁶ szintén arról írt, hogy Dél-Európa egy új nagy államalakulástól vajúdik. Az adott nemzetközi helyzetben még nem vette számításba a monarchia felbomlását. Ez az új állam szerinte egyelőre Horvát-Szlavónországot, Dalmáciát, Isztriát, Bosznia-Hercegovinát foglalná magába. Természetes központja Zágráb lehetne. A horvát-szerb egységre irányuló mozgalmaknak még számos legyőzendő akadályát látta. Az ország és a nép elmaradott állapota beteljesülését késettetheti, „...de oly bizonyosan, miként Németország és Olaszország elnyerte egységét és szabadságát, ...el fogja azt a horvát-szerb faj is érni.” Ezt az egységet két különböző módon vélte megvalósíthatónak. A Habsburg monarchián belül vagy kívül; annak segítségével és oltalma alatt, illetve ellenállásának legyőzésével.²⁷ Az egység központja ennek megfelelően Zágráb, vagy Belgrád lehetne. Az első megoldás a keresztény-római kultúra győzelmét és a monarchia hatalmának kiterjesztését, a második pedig az ortodoxia előtérbe nyomulását és Szerbia hegemoniáját jelentené a Balkánon. Az első megoldás simábban és vértelenül mehetne végbe, a másikat azonban „véres európai bonyodalom” nélkül elképzelhetetlennek tartotta. Ő épp ezért az első megoldás történelmi valószínűségét vélte nagyobbának. (Ma már tudjuk, hogy a „véres európai bonyodalom”, az első világháború egyik eredményeként épp ez utóbbi következett be.)

A trialisztikus megoldásnak (Zágráb központtal) szintén két lehetőségét látta. 1. Ausztria indítja meg, mint a „délszlávok patrónusa”, s e törekvésében a magyar rivális végleges legyőzésének szándéka is fogja vezetni, mert ezáltal tengerétől fosztaná meg Magyarországot, s politikai súlyát is redukálhatná. 2. Elképzelhetőnek tartotta Kossuth Lajos balkáni terve, s valami következetes „fiumei rezolúció” foly-

²⁵ W. T. STEAD: *The Arrival of the Slave*. *The Contemporary Review*. January, 1909.

²⁶ SETON WATSON (SCOTUS VIATOR): *The Southern Slav question and the Habsburg Monarchy*. London 1911.

²⁷ SETON WATSON: i. m. 336. l.

tatása alapján a délszláv államalakulást magyar vezetés alatt. Tudatában volt annak, hogy ez az esztelen magyar sovinizmus adott állapotában szinte lehetetlennek tűnik, de ha Bécs sokáig habozik, s elmulasztja a lélektani pillanatot, „...születhetik egy magyar államférfi, ki a választási és közigazgatási reform követelésével kezdve békét teremthetne a nem magyar nemzetiségekkel és gyakorlatilag megvalósíthatná azt a Balkán-konföderációt, ... amelyről Kossuth Lajos álmodott, mikor a száműzetés kigyógyította fajüldöző nacionalizmusából.”²⁸

Felületi jelenségekből, külső szemlélőnek egy ideig valóban úgy tűnhetett, hogy a „megálmodott” délszláv egységen alapuló birodalom helyett — amelynek az orosz befolyás alatt álló Szerbia lett volna vezető állama — egy másik nagy szláv állam körvonalai bontakoznak ki. Kérdéses volt természetesen, hogy Ausztria valóban megkísérli-e az említett délszláv népek egyesítését? Ez nem az agg uralkodó, hanem a trónörökös esetleges tervei közt szerepelt. A föderatív átszervezés ekkor még a lehetőségek közé tartozhatott, míg a balkán-háborúk után Szerbia sikerei, s a két hatalmi csoportosulás ellentéteinek további növekedése révén ez a lehetőség teljesen háttérbe szorult. Olyan magyar államférfi sem született, ki a fentebb vázolt célkitűzés uralkodó osztályok érdekével szembenállónak vallott megoldását tekintette volna feladatának. Ezt elősegítő reális történelmi lehetőség sem következett be.

Seton Watson idézett munkájának bővített és átdolgozott német kiadásában²⁹ ismét foglalkozott a délszláv kérdés újabb megoldási módjaival. Könyvét Jászi Oszkár ismertette Magyarországon,³⁰ s a legteljesebb forrásműként jellemezte, amely a világirodalomban e kérdésről megjelent. Mindketten egyetértettek abban, hogy Magyarország agrár-feudális szerkezete egyik fő akadály a tűrhetőbb nemzeti-egyensúlyállapot kialakulásának, s a horvát kérdés megoldásának. Egyik sem képzelhető el a magyar országgyűlés adott összetétele mellett. A probléma ma már nem pusztán nemzeti-egyensúly, vagy horvát kérdés, hanem a monarchia 7,5 millió délszlávjának szervezési problémája. A trializmus, mint megoldás már adva van, — ha nem is intézményeiben, de a való élet kényszertényeiben. Seton Watson hangsúlyozta, hogy a trialisztikus megoldás nem jelentene egy új államot a monarchián belül, hanem a centralizmusnak és decentralizmusnak olyan alkalmazását, amely a mai laza, elégedetlen, egymást gyűlölő néphalmazból egy valóban demokratikus, becsületes home rule-on alapuló népszövetséget teremtene. Ez eszme szerinte kilépett már az utópiák köréből azáltal, hogy Bécsben is „befolyásos és öntudatos képviselői” vannak. (Keresztény-szocialisták, szociáldemokraták, Ferenc Ferdinánd.)

A delegációk adott formáját — mint központi hatalmi szervet — önmagát túléltnek, korszerűtlennek minősítette. A Habsburg monarchiának pedig legégetőbb szüksége lenne a központi hatalom egységesítésére egyöntetű központi parlament által. Elérhetőnek tartotta ezt oly módon, hogy az osztrák és magyar csoportot egyesítsék, a két országgyűlés képviselőit megkésztessék, a felsőházak képviselőite pedig változatlan maradjon. A horvát tagok választását a zágrábi szaborra bíznák, s hozzájuk csatlakoznának a boszniai szabor küldöttei is. Ez újonnan alkotott parlamenthez tartoznának a birodalom közös ügyei.

A közös parlament létrehozásával egyidejűleg olyan délszláv parlamentet kellene Zágrábban felállítani, amelyben a monarchia összes horvátjai, szerbjei és szlovénjei képviseletet kapnának. Ez valami közép-alakulat volna a továbbra is fenntartandó tartománygyűlések s az új, központi parlament között. A fennálló zárai, sarajevoi,

²⁸ SETON WATSON: i. m. 341. l.

²⁹ R. W. SETON WATSON: Die südslawische Frage in Habsburger Reiche. Berlin, 1913.

³⁰ JÁSZI OSZKÁR: A trializmus felé. Huszadik Század, 1913. II. k. 307—309. l.

parenzoi, leibachi és zágrábi Landtag-ok megszüntetését nem javasolta. Az ugyanis lokális érdekeket veszélyeztetne, s a helyi politikusok ellenállását váltaná ki. (Engedmény a decentralizáció híveinek.) Reformtervét a következő táblázat szemlélteti:

A birodalom törvényhozó testületeinek

<i>jelenlegi</i>	<i>tervezett felépítése</i>
I. Osztrák birodalmi gyűlés Osztrák delegáció Magyar országgyűlés Magyar delegáció	I. <i>Központi parlament</i> az összmonarchia ügyeinek intézésére.
II. a) Horvát szabor b) bosnyák szabor	II. <i>A három közép-parlament</i> 1. Birodalmi gyűlés (Bécs) 2. Országgyűlés (Budapest) 3. Délszláv szabor (Zágráb)
III. a) Galíciai Landtag b) a többi (16) osztrák Landtag.	III. <i>A Landtagok</i> (17) Ausztriában, s 1—1 Horvátországban és Boszniában.

A központi parlamentre tartoznának a hadsereg, a haditengerészet ügyei, a külpolitika, a kereskedelmi szerződések, s a közös pénzügyek. A középparlamentek addigi ügykörükkel, a Landtagok pedig a helyi önkormányzat ügyeivel foglalkoznának. Az átszervezés révén vezető szerepéből és befolyásából veszítő németiség ellenállását a kikötők és fő vasútvonalak „reichsunmittelbar” szervezése által legyőzhetőnek vélte. (A fő kikötők közvetlen képviselőket kapnának a központi parlamentben is.)

A terv — alkalmazása esetén jelentett volna bizonyos előrehaladást a monarchia dualista szerkezetével szemben. Fő hibája, hogy csak a monarchia délszlávjainak szándékozott az addiginál kedvezőbb politikai státuszt biztosítani. Ennek a tervezetnek is szerb és teljes délszláv egység ellenes éle volt. Auszria és Magyarország többi nemzetiségének helyzete változatlan maradt volna, sőt előállhat olyan helyzet, hogy a súlyos tehetételtől szabadult uralkodó osztályok fokozottabb elnyomásának lesznek kitéve. Hatalmi súlyukat, hegemoniájukat csökkentő, — azt akár korszerűbb formában, vagy alkalmasabb lepelben tovább biztosító — átszervezés jószándékuk, illetve politikai belátásuk következtében úgysem jöhetett létre soha. A kényszerítő körülmények súlya nem térítette őket a dualizmusnál realisabb útra.

A balkánháborúk fejleményei következtében a monarchia balkáni, szaloniki-i „Drang”-ja megbukott. Az életerős szerb államot, annak a Balkán és a monarchia összes délszláv népeire gyakorolt befolyását — az imperialista ellentét-párok által európai, vagy világméretűvé szélesedhető (győztes!) háború nélkül — megtörni nem lehetett. A monarchia uralkodó osztályai, azok vezető politikusai azt látták volna, hogy az érdekeiknek még megfelelő minden átszervezés már túlhaladott, s tehetetlenül várták a „végzetet”? Úgy vélték volna, hogy a birodalom adott állapotában a „tehetetlenségi erő” érvényesülése következtében az első nagy viharig megállhat, míg a baj valamilyen „orvoslása” csak fellazítja a beteg, korhadó államszervezetet? A fő probléma az volt, hogy csak nagyon kevesen, későn, s akkor sem elég alaposan és következetesen mérték fel a helyzetet.

Jászi Oszkár, a polgári radikálisok vezető egyénisége és nemzetiségi teoretikusa, ki a magyarországi nemzetiségi kérdés megoldását illetően a viszonylag leghaladóbb

elveket képviselte, maga is ellentmondásokba bonyolódott ezúttal is. A kérdést az általa javasolt és képviselt módon sem lehetett már megoldani. (A nemzetiségi törvény következetes végrehajtásával.) A nemzetiségek fejlődése és követelése ezen rég túlmutatott. A nemzetiségi kérdést nem lehetett az ország integritásához való ragaszkodás alapján megoldani, legfeljebb a feszültséget pillanatnyilag enyhíteni. A délszláv kérdés megoldásával kapcsolatos ellentmondás kettős. 1. A részt azonosítja az egészszel azáltal, hogy a monarchia 7,5 millió délszlávjának politikai, gazdasági és kulturális boldogulását a monarchia keretén belül kell biztosítani, „kik különben egyre hevesebben fognak Belgrád és az orosz befolyás felé gravitálni.”³¹ 2. Az óriási arányú történeti átalakulások küszöbén az „egyedül ésszerű magyar politika” feladatát még szűkebb határok közt szabta meg, „... a velünk élő nemzetiségek bizalmának és rokonszenvének megnyerése. Ausztriával szembeni állami és gazdasági mérközésünkben ugyanis magatartásuktól függ a legfontosabb kérdések eldőlte. A kavargó nemzetiségi és gazdasági erőknél két létező egyensúly-állapotát ismerte el. Demokratikus Magyarország, a nemzetiségi törvény becsületes végrehajtása, és messzemenő, tisztességesen keresztülvitt home rule Horvátországnak. A másik: osztályuralom, nemzetiségi elnyomás, délszláv állam — Horvátország és Fiume elvesztésével.”³²

Ime az ellentét a kérdés egésze, s annak csupán részleges megoldása, sőt ennek ellentmondó területi integritáshoz ragaszkodó javaslat között.

III.

Horvát-Szlávonországban tovább bonyolódott a már vázolt helyzet azáltal, hogy a federalista, vagy föderatív átalakítási, illetve függetlenségi, közjogi törekvéseken túl nemzetiségi problémákkal is találkozunk. Horvátország területén ugyanis a lakosság döntő többségét kitevő horvátokon kívül (65,5 %) szép számban éltek szerbek, s a XIX. század vége óta néhány százalékban, de növekvő számmal magyarok és németek. Az 1910-es népszámlálás vonatkozó adatai a következők:

horvátok:	1 638 354	62,5%
szerbek:	644 955	24,6%
németek:	118 201	4,5%
magyarok:	105 748	4,1%
összesen:	2 507 258	95,7%

Horvátország összlakossága: 2 621 954. A többiek olaszok és más töredék, főleg szláv nemzetiségek.³³

Horvátok és szerbek — bár a legközelebbi rokonságban voltak — a létrehozandó délszláv egység hegemoniája körüli rivalizálásuk, s a magyar kormány megosztó politikája révén kifejlődött ellentétek következtében a XX. század elejéig sokszor élesen szemben állottak egymással.

Németek és magyarok nem éltek ugyan túlzottan jelentős tömegben Horvátországban, de a németeknek az egész birodalomban elfoglalt vezető szerepe, a magya-

³¹ JÁSZI OSZKÁR: i. m. 309. l.

³² Uo.

³³ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 42. k. 1910-es népszámlálás. I. rész. Budapest, 1912. Athenaeum. Megfelelő adatai alapján. L. még: BONKÁLÓ SÁNDOR i. m. (A szlávok) 44. és 138. l. Továbbá VAJDA MIHÁLY: Horvát-Szlávonországok nemzetiségi viszonyai. Huszadik Század. 1913. I. k. 487. l.

roknak Horvátországgal szemben uralkodó helyzete következtében az itt élő töredék népcsoportjaik tényleges erejénél nagyobb súlyt kaptak. Az államhatalom közvetlen és áttételes eszközeinek alkalmazásával különösen Magyarország volt abban a helyzetben, hogy a főleg Szlavóniában (Szerémségben) és némely városban élő néhány százalék magyar lakosság gazdasági és kulturális nemzeti érdekeinek harcosa legyen. E vonatkozásban a magyar hivatalos közvélemény elvárta, sőt követelte mindazokat a nemzetiségi jogokat, amelyeket saját, nagy tömegben együtt élő nemzetiségeitől részben elvben is, a gyakorlatban pedig többnyire megtagadott.

Horvátország a politikai alárendeltség mellett gazdaságilag is függött az iparilag fejlettebb Magyarországtól, s az egész birodalomtól. Ipara fejletlenebb, s természetesen jóval kisebb volumenű volt. Mezőgazdasági terményei, állati termékei és fa kivitelét, a balkáni tengerparti átmenő kereskedelemben való részvételét is kedvezőtlenül befolyásolta a fő közlekedési utak (vasutak) iránya és legjelentősebb adriai tengeri kikötőjének Fiumének közvetlen magyar fennhatósága és kormányzása. S miközben politikai harcot folytatott ezen érdekei védelméért, belső autonóm ügyeiben, elsősorban az oktatás és a kultúra területén maga is elnyomóvá vált, a horvát nemzeti állameszme képviselőjeként lépett fel nemzetiségeivel szemben.

Horvát-Szlavónország lakosságának műveltségi állapotát, s az írni-olvasni tudást tekintve jelentősen elmaradt a szintén nem élenjáró Magyarországtól is. 1910-ben a 6 éven felüli lakoságnak 52,6%-a tudott írni és olvasni. (Magyarországon 68,7%) A kedvezőtlen képet nagyrészt magyarázza az ország elmaradott, erősen egyoldalú gazdasági struktúrája. A 20. század első évtizedében a lakoságnak 82%-a még mindig östermeléssel foglalkozott. A közoktatás az összes horvátok által lakott területen még így is Horvát-Szlavónországban volt a legfejlettebb. (Istriában az olaszok primátusa érvényesült. Dalmáciában közös horvát-szerb iskolák voltak. Bosznia-Hercegovinában pedig a népesség 90%-a analfabéta volt, s a tanköteles gyermekeknek is csupán 15%-a járt iskolába.³⁴

Horvátországban 1911-ben 1596 népiskola működött. (Ebből 1497 horvát-szerb volt, 68 magyar, 27 német és 4 szlovák.) A tanköteles gyermekek 67,4%-a járt iskolába. Ezenkívül 33 polgári, 22 közép, 49 ipari és kereskedelmi, 4 felsőiskola, 72 különféle szakiskolája volt. Zágrábban — orvosi fakultás nélkül — egyetem is működött.³⁵

Horvát-Szlavónország csekély számú magyar lakossága az 1870-es évektől kezdett szembetűnően növekedni. Néhány évtized alatt mintegy 160—170 ezer, főleg dél-dunántúli német és magyar paraszt, mezőgazdasági szakmunkás vándorolt a szlavóniai nagy uradalmakba. A magyarok száma 1900-ban 90 781, 1910-ben pedig 105 748 volt. A lakosság 3,8 illetve 4,1%-a. A megyék közül Szerémben és Pozsegában, a városokban Zimonyban (11,7%), Eszéken (11,9%) és Zágrábban (5,1%) éltek jelentősebb számban. A társországokban élő magyarok oktatási és kulturális igényeit a XX. század elejéig eléggé elhanyagolták. A fejlődő horvát polgár-

³⁴ BONKÁLO SÁNDOR i. m. 138—139. l.

³⁵ Uo. (A kormány 1909. évi jelentése Horvát-Szlavónország közép- és felsőoktatási intézményeit az alábbiakban ismerteti: 1908/9-es tanévben: 21 középiskola, 9 főgimnázium, 6 főreál-gimnázium, 5 alreál-gimnázium, 1 női liceum. Mindezek a görögkeleti főgimnázium és egy községi alreál-gimnázium kivételével országos jellegűek. Az összes középiskolai tanulók létszáma 6349 fő volt. A zágrábi egyetem hallgatóinak száma 1464. Működött 2 latin szertartású katolikus teológia, s egy görögkeleti teológiai intézet. Lásd: A kormány 1909. évi jelentése 376—378. l.

ság és intelligencia azonban mindinkább összeforrt a nemzeti eszmével, s Magyarországon is mind erőteljesebben érvényesült a nemzetállam-eszme, a szélsőséges sovinizmus mellett a „veszélyeztetett végeken” élő magyarok megmentésének, „nemzeti felkarolásának” hirdetése is. A Délvidéken, Erdélyben és számos városban már működő „Közművelődési Egyletek” mintájára a horvátországi magyarok oktatási és kulturális ügyeinek felkarolására szintén az egyesületi formát választották. 1904-ben megalapították a „Julián Egyesület”-et. Itt azonban a közművelődés leple alatti működésnek valóban nem magyarosítási, hanem csupán „önvédelmi” lehetőségei voltak. Mivel a magyarok itt csak szórványosan, nem uralkodó nemzetiségként éltek, elsősorban a beolvasztás veszélyétől kívánták őket megmenteni. A magyar kulturfőlény elméletét itt is és ők is hirdették. „...ne emlegessük annyit a magyarosítást... Bizonyos magyarosodás mindig folyik önmagától is. A fajok erejének szabad versenyétől, s a versenyben a magyar faj testi, szellemi és erkölcsi főlényétől várjuk és várhatjuk is suprementiánk consolidálódását.”³⁶

Vérmesebb sovinizsták igényei túlmutattak ezen. Szerintük Szt. László örökségét — amely valaha területileg is Magyarországhoz tartozott — vissza kell a magyarosítás által hódítani. „Ha nem szónokló, ha nem kesergő, hanem munkás lesz hazaszeretetünk, akkor visszatér majd az erő fajunk lomha millióiiba, és akkor nem kell féltenuk Szent László örökségét, Szlovéniát és Fiumét az Adriával, s az erős Magyarországnak lesznek barátai bőven Boszniában.”³⁷

Az 1910-es évek körül bizonyos fordulat következett be a nagyobb területre kiterjedő közművelődési egyesületek (erdélyi, felvidéki) tevékenységében. A magyarosító politikai, kulturális törekvések mellett gazdasági jellegű munkával is kezdtek foglalkozni a nemzetiségek jelentős gazdasági előnyomulásával (földvásárlásaival, bank- és takarékpénztár alapítási akcióval) szemben. E kombinált tevékenység szükségességét hirdette jelentéktelenebb lehetőségei ellenére a Julián Egyesület is. „Az állás, amelyet a népek a köztük folyó versenyben elfoglalnak, nemcsak attól függ, hogy milyen éber bennük a hazafias érzés, milyen ellenállást tudnak kifejteni más népek beolvasztási kísérleteivel szemben, hanem lényeges befolyása van a népek nemzeti sorsára gazdasági erejüknek is. A köznép földvásárlása, a kisiparos elhelyezkedése a falvakban tolja ide vagy oda a nyelvhatárt, erősíti, vagy gyöngíti a nyelvszigeteket és szórványokat.”³⁸

Itt azonban csak az Eszék alatti néhány magyar falu gazdasági megerősítésére tettek lépéseket. (Hitelszövetkezeteket alapítottak, s a magyar kereskedőknek hazai beszerzési források címkönyvét állították össze.)

A Julián Egyesület működésének fő területe a magyar gyermekek és fiatalok tanulásának elősegítése volt. Munkájukat a helyi, s főleg a dunántúli lakosokon kívül az állam is támogatta, mert ennek révén — s ezenkívül az államvasutak szükségleteire — állíthatott fel magyar iskolákat Horvát-Szlavónországban. Az egyesület 1904/5-ben 12, 1906/7-ben 23, 1908/9-ben pedig már 39 iskola fenntartásában, illetve segélyezésében vett részt. A tanulók száma ez idő alatt 792-ről 5371-re, a tanítóké pedig 20-ról 80-ra emelkedett.³⁹ Rajtuk kívül még kb. 5000-en jártak magyar államvasúti és református felekezeti iskolákba. A felnőttek körében szervezett analfabéta

³⁶ A Julián Egyesület 1910. évi jelentése.

³⁷ A Julián Egyesület 1912—1913. évi jelentése. 14. l. (Gr. Széchenyi Béla elnöki jelentése, 1913. április 11.)

³⁸ A Julián Egyesület évkönyve 1913. (5—14. l. Bevezető-jelentés.)

³⁹ VAJDA MIHÁLY: Huszadik Század. 1913. I. k. 487—492. l.

tanfolyamot mintegy 500-an végezték el. Szegényebb középiskolai tanulóknak ösztöndíjakat adományoztak, hogy majd mint orvosok, mérnökök, gyógyszerészek, ügyvédek működhessenek Szlavóniában, s népük szellemi vezetői legyenek. Az egyesület vezetői kulturális és gazdasági tevékenységük eredményét örömmel — s kissé túlozva sommázták: „Mikor hozzáláttunk a dologhoz, csak szlavóniai magyarok voltak; ma már szlavóniai magyar nemzetiség is van, melyet éber nemzeti öntudat tölt el, s erélyesen követeli jogait minden téren.”⁴⁰

A horvátok jogosulatlannak, létérdekeikbe ütközőnek tekintették a szlavóniai magyar tannyelvű iskolákat. (Bár a horvát-szerb nyelv is kötelező tantárgy volt.) A Huszadik Század című folyóiratban a már idézett Vajda is így érvelt: „Nem veszik figyelembe, hogy a magyarországi szerbek részére (az összslakosság 3,7%-a) középiskola fenntartását is engedélyezik. A magyarok száma pedig Horvát-Szlavónországban már 1900-ban is 3,8%, 1910-ben pedig 4,1% volt”. Ugyanakkor a számok mögött egy „optikai csalódást” ő sem vett figyelembe. Magyarország sokkal nagyobb területéhez viszonyítva (282 870 km², Horvát-Szlavónország pedig 42 541 km²) a szerbek Dél-Magyarországon viszonylag kis területen sokkal nagyobb, s kompaktabb tömegben éltek, mintegy fél millióan. Igaz, hogy a horvátoknak a méltányosság elvéből több hasznuk származhatna mint káruk, de hogyan várja az erősebb fél, Magyarország a gyengébbtől, a terror és korrupció, a Cuvaj-féle rémuralom időszakában a megértés és méltányosság szellemét? Helyesen állapította meg Vajda: „A horvátországi viszonyokból a mi túlzó sovínisztáink is megtanulhatják, hogy a helyes nemzetiségi politika nem az erőszak, hanem a méltányosság és okosság politikája.”⁴¹

Az 1908—1913 között rendkívül elmérgesedett horvát kérdés valamelyes rendezésére 1913 nyarától, Tisza második miniszterelnöksége idején került sor. Tisza a balkánháborúk időszakában Szerbia és a délszlávok erősödését, nemzeti öntudatuk növekedését, széles körű háború lehetőségét látva a nemzetiségek vezetőinek nyújtandó kedvezményekkel is igyekezett az ellentéteket enyhíteni, az ország fokozottabb akcióképességét biztosítani.

A magyar miniszterelnök az 1913. november 20-i minisztertanács ülésen ismertette a különböző párt-árgyalatokhoz tartozó horvát unionistákkal folytatott tárgyalásait. E szerint az összes unionista csoportok — köztük a horvát-szerb koalíció kívánságait is sikerült olyan mederbe terelni, amely lehetőséget nyújt a megegyezésre. A legnagyobb nehézség a horvát-szerb koalícióval való egyezkedésben mutatkozott, mert e párt szerinte még a közelmúltban is „a lehetőség kereteit messze túlhaladó kívánalmakat hangoztatott. „E kívánásokat a királyi biztosnak, a horvát-szlavón miniszternek és neki magának (Tiszának) a koalíció egyes tagjaival folytatott megbeszélései során sikerült úgy módosítani, hogy elérkezettnek látták az idő értekezlet összehívására, mely szabatos és kötelező módon rögzíti a horvát-szerb koalíció álláspontját.”⁴² A november 17-i értekezlet jegyzőkönyve a következő megállapodásról tanúskodik: A koalíció kijelenti, hogy az összehívandó tartománygyűlésen új vitás kérdéseket nem vet fel. Régebben fennálló ellentétek miatt — amelyek e megállapodás keretében el nem intézhetők — az alkotmányos élet rendes menetét megakasztani, s az állami szükségletek intézését megtagadni nem fogja.

A vitás ügyek között a vasúti pragmatica képezte a legnagyobb akadályt. Ennek elintézését (visszavonását vagy megváltoztatását) ugyanis a horvátok az alkotmányos élet felvételének előfeltételeként szabták. Tisza oly módon vélte elérhetőnek e kér-

⁴⁰ A Julián Egyesület 1910. évi jelentése.

⁴¹ VAJDA MIHÁLY: i. m. 494. l.

⁴² OL. MT. jkv. 21. 1913. nov. 20. l. napirendi pont.

désben a megállapodást, hogy a beterveztendő törvényjavaslat egyáltalán ne tartalmazzon a nyelvre vonatkozó rendelkezéseket. A törvényjavaslat indokolása azonban világosan körvonalazza a kormány álláspontját, s a rendeleti úton életbeléptendő főbb intézkedéseket. (Miniszterelnök szerint elvi álláspontja a jelenlegi kormánynak sem lehet más, mint elődjének volt. Ragaszkodik az államvasutak magyar szolgálati nyelvére vonatkozó álláspontához, de elismeri, hogy az 1868. évi XXX. tc és a megfelelő horvát törvény ellentmondásai miatt csak a regnicoláris deputációk egyetértése alapján érhetnének el megegyezést.) Mivel az egyetértő megállapodásra belátható időn belül nincs kilátás, rendeleti úton olyan gyakorlati megoldást kell létrehozni, amely nem adja fel a magyar álláspontot, de olyan gyakorlati könnyítéseket nyújt Horvátországnak, amelyek az államvasúti személyzetnek, s a közönségnek horvát nyelven való érintkezése és a horvát-szlavón illetőségűek alkalmazása terén kielégíti az ország lakosságának méltányos igényeit.⁴³

A minisztertanács az előterjesztést, s a vasúti pragmaticára vonatkozó törvényjavaslatnak idevágó részét elfogadta, s a királyi biztosra bízta azt a feladatot, hogy erről az illetékes horvát tényezőket értesítse, velük a választási küzdelemmel kapcsolatos kérdéseket megbeszélje. Ha ily módon sikerülhet együttműködő unionista többséget a tartománygyűlésbe behozni, sor kerül a királyi biztosság megszüntetésére, a báni kinevezésre, s a választások kiírására.⁴⁴

A Horvátországnak nyújtott kedvezmények: a vasúti pragmatica nyelvrendelkezéseinek gyakorlati módosítása, s hivatalosan a horvát helységnevek használatának engedélyezése, az úgynevezett alkotmányos, álpárlamentáris rendszer visszaállítása csak rövid, átmeneti enyhülést eredményeztek. Tiszának és a magyar uralkodó osztályoknak a nemzetiségi kérdés élének szükséges tompításában valamelyes halvány felismerését, de csak horvátok és a románok vezetői felé tett néhány gesztus elégtelen voltát tükrözték. Az 1914 augusztusában kitört I. imperialista világháború megpróbáltatásai nem az uralkodó osztályok által óhajtott nemzetiségi béke állapotában érték a soknemzetiségű Magyarországot.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

Károly Gulya

DIE KROATISCHE FRAGE IM DUALISTISCHEN UNGARN IN DEN JAHREN
VOR DEM ERSTEN WELTKRIEG (1908—1914)

Innerhalb Ungarns („des Reiches“), wo es viele Nationalitäten gab, war dem Lande Kroatien — Slavonien seit 1868 ein besonderer Status eingeräumt.

Infolge der historischen Entwicklung sowie der Verstärkung der nationalen Bewegungen fungierte Kroatien — Slavonien in der Terminologie der ungarischen herrschenden Klassen — und teilweise auch in ihrer politischen Praxis — als Partnerstaat. Dieses Verhältnis (diese Verbindung), das durch den XXX. Gesetzartikel des 1868 als der kroatisch — ungarische Ausgleich hervorgerufen wurde, war noch mehr durch die Abhängigkeit des Schwächeren vom Stärkeren charakterisiert, als es beim Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn im Jahre 1867 der Fall war. (Es sind ja weder die Zeitpunkte noch die Verhältnisse der Quoten zufällig, denn diese spiegelten reale Kräfteverhältnisse wider.)

Die Leiter der kroatischen nationalen Bewegung gaben sich aber nie mit dem kroatisch — ungarischen Ausgleich, mit den durch den XXX. Gesetzartikel des Jahres 1868 gesicherten Möglichkeiten der Autonomie zufrieden, sondern sie kämpften für deren Ausbreitung im Interesse einer selbständigen nationalen Existenz. Die ungarischen herrschenden Klassen hielten die Konzessionen (die Rechte), die die Kroaten erhielten, für viel, dabei wurde die Erringung ähnlicher Rechte von den anderen Nationalitäten Ungarns als Ziel angesehen.

Die kroatische Frage war ja während der ganzen Zeit des Dualismus nicht zum Ruhepunkt gelangt. Besonders verschärfte sich das Verhältnis zwischen Ungarn und Kroatien in der Periode der allgemeinen Krise der dualistischen Monarchie, d. h. nach der Annexionskrise. Die Kraft der kroatischen nationalen Bewegung wurde zwar durch die serbisch — kroatischen Gegensätze, ferner durch die Vorstellung von der führenden Kraft einer künftigen südslawischen Einheit, sowie durch einige Meinungsverschiedenheiten geschwächt, was aber die Schaffung der Voraussetzungen für die südslawische Einheit nicht verhindert hatte.

Karolj Gulya
HRVATSKO PITANJE U DUALISTICKOJ MADARSKOJ U GODNIAMA PRE I. OG
SVETSKOG RATA
(1908—1914)

Unutar mnogonacionalne Ugarske Hrvatska-Slavonska država posle 1868 g. je imala poseban status. Istina je da u izvesnoj meri ovaj je status imala već i ranije. Usled formirane historijske situacije i ojačanja nacionalnih pokreta Hrvatska-Slavonska država i terminologiji Ugarske vladajuće klase — a delimično i u politickoj praksi funkcionisala je kao sudržava. Medutim ovu sudržavnu vezu (odnos) koja je stvorena XXX Z. il horvatsko-ugarske nagodbe 1868 g. karakterizovao je još više zavisni odnos slabijeg od jačeg, nego sto je to bio slučaj kod austro-ugarske nagodbe 1867 g. (Termini nisu slučajni a isto tako ni srazmeri sedosleda i kvota. Oni su odrazavali realne odnose snuaga.)

Rukovodioci hrvatskog nacionalnog pokreta medutim nisu bili nikad zadovoljni autonomnim mogućnostima koje su bile osigurane XXX Z. il. hrvatsko-ugarske nagodbe 1868 g. Oni su se borili za proširenje nagodbe u interesu stvaranja uslova za nacionalnu nezavisnost. Madarske vladajuće i klase smatrale su za mnogo data prava Hrvatima, a ostale nacionalnosti Ugarske smatrale su za cilj izvojevanje sličnih prava.

Hrvatsko pitanje u celoj epohi dualizma nije privedeno kraju. Naročito se izoštrio odnos Ugarske i Hrvatske u vreme produbljanja opšte krize čitave dualističke monarhije, nakon aneksione krize. Doduše snagu hrvatskog nacionalnog pokreta smanjivali su srpsko-hrvatske suprotnosti i postojeće razlike u pogledu mišljenja oko rukovodeće sile jednog zamišljenog jedinstva. Ove suprotnosti medutim nisu sprečile stvaranje uslova jurnoslavenskog jedinstva.

